

Vladimir Gvozden

IDEJE O JADRANU: PRILOG KRITICI GEOPOLITIČKOG PUTOPIISA

„Iz kontinentalne tamnice vremena sanja se, razumljivo, morska sloboda večnosti [...]”, pisao je Tršćanin Klaudio Magris u poznatoj knjizi o Dunavu, knjizi koja se mora čitati i kao esej o Jadranu (2014: 127). Ovakve rečenice iznova govore o tome da je književno i kulturno mediteranstvo stvar snova, onostranog, srca, osećanja i legende. Kad je o književnoj geografiji reč, „mediteranska inspiracija” označava povlašćeno hodočašće Jugu, kulturi i umetnosti (Palavestra, 1971). Kroz binarne slike kontinenta i mora, severa i juga, hladnoće i topline, tame i svetlosti, varvarstva i civilizacije, pesnici su utemeljili mediteranski identitet kao naročito osećanje, kao iracionalni, nekontrolisani atavizam koji ostavlja trag autentičnog života, sklada i jedinstva čoveka i prirode o kojem je istrajno pisao veliki tumač Sredozemlja, istoričar Fernan Brodel: „Svojim fizičkim kao i ljudskim pejzažem, taj šareni Mediteran, Mediteran raskršće, iskršava u našem pamćenju kao skladna slika, poput sistema gde se sve meša i iznova nastaje kao izvorno jedinstvo” (1995: 11).

Prema Brodelovom shvatanju, civilizacije nisu smrtnе, već predstavljaju neprekinuti niz kretanja kroz tragove prethodnika (1995: 94). Ono što zovemo „evropski identitet” najvećim delom temelji se na visokom vrednovanju mediteranskih naroda, odnosno kultura Juga, uključujući tu pre svega stare Grke i Rimljane, potom renesansne Italijane i savremene Francuze (koji su istovremeno mediteransko-atlantska kultura). Slika o Mediteranu kao kolevci civilizacije po pravilu je pozitivna, a jedan od osnovnih elemenata te slike jeste suprotstavljanje ruševina iz prošlosti manjkavostima savremene stvarnosti. U tom smislu, klasika se proteže na dugotrajno vremensko razdoblje, pa istorijsko Sredozemlje postaje kontrast ili, bolje rečeno, simbol kontrasta savremenoj društvenosti, kulturi i umetnosti, ponekad i samoj ideji modernosti.

Povratak Sredozemlju se često posmatra kao nužan za formiranje i očuvanje vlastite ličnosti, a sećanje na takva putovanja po pravilu sadrži „sećanje na očaranost”. Tema mediteranskog putovanja, koje je u veku „velikih pohoda” (*Grand Tour*) bilo sinonim za posetu univerzalnoj domovini književnosti i umetnosti i povlašćeni predmet putopisa, počela je od epohe romantizma da se pretvara u motiv emocionalnog doživljaja, a potom kod modernista postaje, oslonjena na estetičke kategorije koje je razvila novija kritika, refleksivna slika umetnosti decentriranosti: „[...] slika ovog prostora kao simbol nadahnuća, odnosno intimne biografije ili univerzalne istorije sada se podudaraju” (Martinet, 1996: 323).

Nakon zlatnog doba štampe od druge polovine devetnaestog do polovine dvadesetog stoleća, kada su gotovo svi pisci pisali i putopisne reportaže, turizam i demokratiza-

cija putovanja, kao i uspon novih medija, poput televizije i društvenih mreža, doveli su do povlačenja književnih putopisa sa velike kulturne scene. Poslednjih nekoliko decenija, ulogu starih putopisaca – koji su svoju povlašćenost uglavnom upotrebljavali kako bi prenosili iskustva estetskog susreta nauštrb materijalnosti putovanja (Gvozden, 2011) – nastoje da preuzmu geopoetički putopisci koji se koriste plodovima globalne kulturne hegemonije engleskog jezika. Ovakve putopise najčešće obeležava nastojanje da se, uz nezaobilazne koliko potrošene reference na kulturu i umetnost, punoća estetskog susreta nadomesti ispitivanjem političke konjunktura unutar zemalja i regiona u koje se putuje.

Prema rečima jednog aktuelnog poznavaoa ove oblasti: „Geopolitika je reč koja priziva slike” (Flint, 2006: 13). To znači da reč „geopolitika” asocira na ratove, delovanje imperija i diplomatske poduhvate; u pitanju je praksa u kojoj države upravljaju teritorijama i međusobno se nadmeću za njihovu kontrolu. Ali moglo bi se tvrditi i suprotno, odnosno da geopolitika ne priziva već proizvodi slike: u naučnom maniru, bilo u teoriji i jeziku bilo u praksi, ona služi za kategorizaciju velikih teritorija i čitavih naroda. Iako je postojala ranije, geopolitika se, uprkos krizi tokom svetskih ratova, intenzivno gradila posle Drugog svetskog rata. U tom razdoblju, veliki primer dominantnih geopolitičkih predstava bio je prostor Istočne Evrope: Hladni rat bio je sukob oko kontrole nad njenim teritorijama, a taj sukob je opravdavan na Zapadu izrazima kao što su „Gvozdena zavesa”, „slobodni svet” i „komunistička pretnja”, dok se iz perspektive Sovjetskog Saveza viđenje celokupnog Zapada svodilo na američki „imperijalizam” (Flint, 2006: 13).

Najkraće rečeno, geopolitičari pre svega nastoje da delegiraju prostore na mapi koji su u datom trenutku aktuelni bilo kao prostori konflikta, bilo kao paradigma određenih ekonomskih ili političkih kretanja. Robert D. Kaplan, američki autor, ovo mesto je pre nekoliko godina dodelio Jadranskom moru i njegovom priobalju. Knjiga *Jadran: saglasje civilizacija krajem novog veka* (2022) najavljena je kao „spoj velikih geopolitičkih tema” i „obilaska jadranskog priobalja” (*Publishers Weekly*); kao „izvanredno istraživanje o izazovnim geografskim i intelektualnim jadranskim pejzažima” (*New York Times*); „delom putopis, delom geopolitička studija, ova nekonvencionalna knjiga ispituje kaleidoskopske istorije i kulture zemalja na obodima Jadranskog mora” (*New Yorker*). Sam autor na koricama je označen kao „vrhunski stručnjak za geopolitiku”, a do sada je objavio niz knjiga o Balkanu, Bliskom Istoku, Africi i Aziji. Njegova biografija uključuje bavljenje pitanjima bezbednosti, što je podrazumevalo i rad u Savetodavnom odboru Pentagona, a bio je i predavač u američkoj vojsci. Podsećanja radi, odjeknula je pre nekoliko decenija njegova rečenica iz kontroverznih *Balkanskih duhova* (1993) koja banalizuje korene nacizma: „Nacizam, na primer, svoje poreklo može da pronađe na Balkanu. U čumezima Beča, plodnom tlu za etnička trvenja bliska južnoslovenskom svetlu, Hitler je naučio kako da mrzi na tako zarazan način” (Kaplan, 2004: XXI). Ilustracije radi, u obimnoj knjizi *Fašizam i politička ideologija*, Vudli fašizam ni u jednom trenutku ne povezuje sa Balkanom, već ga postavlja u široki kontekst političke teorije, racionalnosti, moderne i evropske kontraprosvetiteljske tradicije, društvenih struktura, teorije državnog suvereniteta,

kapitalizma i tržišne logike, istorije nasilja, nacionalizma, kolonijalizma i rasizma, pola i seksualnosti. Na ovu nit ćemo se kasnije vratiti (Vudli, 2015).

Knjiga o Jadranu rezultat je dnevnika koji je Kaplan vodio između 2016. i 2018. godine. Ovo putovanje započeo je u Riminiju u Italiji i okončao na Krfu u Grčkoj, a proputovao je mnogobrojna mesta koja uključuju Raveno, Veneciju, Trst, Piran, Kopar, Ljubljano, Rijeku, Zagreb, Split, Korčulu, Dubrovnik, Kotor, Podgoricu, Tiranu i Drač. Jedan od stalnih motiva ovog putovanja jeste i samokritika, odnosno pokušaj autora da ispravi sopstvene greške iz ranijih geopoetičkih radova, kao što je već pomenuta knjiga *Balkanski duhovi*: „Kao mladi autor na Balkanu napravio sam grešku prihvatajući takve na kraju krajeva prolazne identitete kao nešto stalno i nepromenljivo” (Kaplan, 2023: 230). Pa ipak, pokajnički sentiment nije sprečio autora da i dalje iznosi grube povese dijagnoze, poput one o balkanskom poreklu nacizma. Primera radi, pozivajući se na rad istoričara Lea Valijanija, Kaplan na jednom mestu ističe da je „[...] prevashodni uzrok Prvog svet-skog rata, iz kog su iznikli svi užasi 20. veka, bila [...] ozlojeđujuća nedoumica oko toga šta činiti s Južnim Slovenima, ili Jugoslovenima” (2023: 340).

Jedan od glavnih paradoksa knjige o Jadranu jeste u tome što Kaplan, s jedne strane, doista pokušava da afirmiše identitete kao nešto nestalno, dok, s druge, neprestano insistira na čvrstim podelama. Čini se stoga da je Kaplan svoje lične intelektualne isključivosti pre više decenija, kako sam priznaje, učitao u Balkan. Utisak je, međutim, da je pre koju godinu odabrao Jadran kako bi, sada pokajnički, dočarao domašaje svoje lične novootkrivene uključivosti. Ovo nas vodi ka preliminarnom zaključku da se ovaj autor neprestano kreće iz jedne u drugu krajnost. Ostatak rada biće pokušaj da se njegovo kretanje (ili vrludanje) dočara kroz nekoliko bitnih aspekata njegovog esejističko-putopisno-geopolitičkog pristupa prostoru Jadrana.

Kaplan na mnogo mesta u tekstu pokušava da odgovori na pitanje zašto je baš Jadran za njega postao toliko važna tema. Tako će on, između ostalog, reći kako je Jadran „očigledno bio mesto gde je trebalo tragati za odgovorima: iako su ga previđali i novinari i profesionalni stratezi, Jadransko more definiše srednju i istočnu Evropu podjednako kao što je definišu Baltičko i Crno more” (2023: 15). Osim toga, pisac je, u duhu geopolitičkih nastojanja, odabrao Jadran zato što je u njemu našao nešto paradigmatično: „Jadran je oduvek bio prelazna civilizacijska zona, i zato postaje naročito simboličan u svet u kome se identiteti preklapaju i rasplinjuju [...] Jadran nije koherentan, nego prikazuje jednu prosvetljenu alternativu obezvređivanju i gubitku svih sećanja i tradicija” (2023: 335). Kako primećuje Kaplan, ljudi su danas sve više „kosmopolite komplikovanog identiteta, srođene sa svojim protivrečnostima” (2023: 287), pa je u tom ključu i Jadran ovde viđen kao „spomenik složenosti” gde su se preklapali „politički identiteti i jezičke tradicije” (2023: 287). Naravno, reći da je nešto spomenik znači predočiti ga kao simbol ili obeležje prošlosti, okoštati ga i ukinuti mu delatni uticaj na sadašnjost, što se kosi sa izvornom Kaplanovom idejom da je ovaj prostor paradigmatičan za savremena kretanja. Dodatno, problem je u tome što insistirajući na kulturološkim, političkim i identitetskim stapanjima unutar prostora Mediterana, autor retko uspeva da ode dalje od *re-aktueli-*

zacije poznatih i oveštalih historijskih binarizama. U stvari, često se – bilo svesno, bilo nesvesno – jezik saglasja, kao i multikulturalnosti, priziva da bi se zapravo markirale i jasno omeđile određene partikularne pozicije.

Paralelno sa geopolitičkim, postoji kod Kaplana i jedan lični Jadran. No iako ga, poput miliona turista, oduševljava „ushićujući miris mora” (2023: 259), teško se može reći da su ova dva Jadrana, lični i politički, na najbolji način usklađeni u njegovom pisanju. Takođe, njegovo ushićenje više geopolitičkim spekulacijama i historijom nego aktuelnim ljudima i zbivanjima, teško se podudara sa nastojanjem da se dočaraju autentična iskustva koja se prizivaju kroz autorove tvrdnje da je putovanje na dobro mapirani prostor Jadrana u dvadeset prvom stoleću „prava avantura”. Nasuprot sloganu za promociju turizma u Hrvatskoj koji glasi „Mediteran kao nekad”, američkog putnika, kako sam kaže, dotiče „nešto suštinskije: nešto uzbudljivo eklektično, što nije neprepoznatljivo i bljutavo globalno” (2023: 243). Kaplan, naime, na više mesta u knjizi traži za sebe pravo na autentičnost kao na ekskluzivnu i zaštićenu marku, na pojedinca koji razume i predviđa bitne političke procese.

Traganje za autentičnošću je glavni razlog za autorov beg iz geopolitike u putopis ili, bolje rečeno, skrivanje geopolitike iza evropske putopisne matrice dobro utemeljene upravo kroz putopise o mediteranskim prostorima, posebno o Italiji. No tu takođe postoji problem kojeg Kaplan, kako se čini, nije svestan. Naime, kao što sam pisao u knjizi *Srpska putopisna kultura 1914–1940*, vraćanje na obrasce klasičnog putopisa vodi nas ka problemu od kojeg pokušavamo da umaknemo: s jedne strane, putopisci svoje susrete sa tuđim prostorima pokušavaju već od kraja devetnaestog stoleća da zasnuju kao suprotnost turizmu i bedekerskim diskursima; s druge strane, reakcija na krizu neposrednosti često je bila vezana za beg u istorizam i estetizam, odnosno za pokušaje estetizacije svakodnevice sredstvima prošlosti. Dakle, Kaplan upada u staru putopisnu zamku, pa kod nje ga, kao što je pisao jedan od njemu dragih autora, „krasnoslovlje o individualnoj autentičnosti postaje poza skorojevića kada taj što govori protiv mase zaboravlja da je i sam deo nje” (Magris, 2014: 40). Ovakav gest, međutim, ukazuje na stvarnu potrebu Kaplana, kao i mnogobrojnih drugih pisaca, „za političkim i društvenim životom koji ne bi bio otuđen” (Magris, 2014: 40). Ali, avaj, kao što bi rekla Lusi Lipard: „Nostalgija je tuga bez objekta, tuga koja stvara čežnju koja je nužno neautentična jer ne učestvuje u proživljenom iskustvu [...] nostalgija je želja za željom” (Lippard, 1997). Ukratko, naš autor tvrdi da izvođa revoluciju u prikazu Jadrana tako što pravi loš pastiš, što je stara Kastorijadisova dijagnoza moderne kulture utemeljena na kretanjima iz tridesetih godina dvadesetog stoleća kada, „zahvaljujući neznanju jedne hipercivilizovane i neoanalfabetske javnosti, veliki trenuci zapadne kulture” konačno postaju „spomenik”, stvar prošlosti, dok se savremena kultura posmatra kao nikakva (Castoriadis, 1979: 37).

Geopolitičke prognoze vezane za buduću ulogu Jadrana unutar globalne raspodele moći između SAD, Evropske unije i Kine, ostavljaju utisak da američki pisac nastupa kao advokat totaliteta. No, moramo još jednom prizvati opreznog Magrisa: „Advokat totaliteta je, naime, uvek siguran u nešto što, pak, tek valja dokazati, odnosno da predstavlja

istoriju, opšte interese" (2014: 104). No, pre nego što se vratimo na analizu ove pozicije, interesantno je primetiti da advokatura totaliteta dovodi do toga da Kaplan piše bez straha od uticaja (u svojoj poznatoj *Antitetičkoj kritici*, Harold Blum tvrdi da se piše upravo zbog straha od pozicije koju zauzimaju veliki pisci ili pak uprkos njima, ali i usvajajući njihova literarna dostignuća). Iako će reći da „putovanja stvaraju bibliografije" (2023: 13) i iako je njegova bibliografija pozamašna, Kaplan uglavnom ostaje netaknut tuđim delima u literarnom smislu, to jest u smislu stilske i intelektualne slivenosti izraza, što znači da njegov tekst, iako informativan, u konačnici ostaje skup disparatnih i teško spojivih elemenata. On navodi niz literarnih primera, koji uključuju i Predraga Matvejevića, „bosanskog Hrvata" (što Kaplan, kao neko ko tvrdi da se zanima za „preklapanje", „rasplinjavanje" identiteta, ipak ne propušta da naglasi, nesvestan kulturološke složenosti i slojevitosti ovog autora). U nezaobilaznom *Mediterranskom brevijaru*, Matvejević je, Kaplan potvrđuje očigledno, ispisao „pravu malu enciklopediju o vetrovima, tlu, obali, klimatskim prilikama, morskim strujama, kartama, trgovini, istoriji, kulturi, dijalektima i čemu sve još ne. Matvejevićeva proza je precizna, matematička, naučno potkovana, i samom svojom sveobuhvatnošću dostiže teško ostvarivu lepotu" (2023: 241). Na kraju ovog opisa, autor priznaje: „Drugim rečima, moram da pazim kuda gazim, jer su pisci kao on sve što ja nisam. Ja sam tek stranac koji bespravno upada i posmatra iz uopštene perspektive. Shvatam da ovo može da bude imperijalistički poduhvat naprosto zato što prisvajam teren koji nije moj" (Kaplan, 2023: 241). Ali čini se da izvinjenje nije potrebno, jer bi strah od Brodelovog, Matvejevićevog ili Magrisovog uticaja (svi su u *Jadraniu* pomenuti) doveo do jednog sasvim drugačijeg teksta, te učinio ovakva izvinjavanja nepotrebnim. Ukratko, pisanje bi trebalo da prisvaja (aproprira) prethodno pisanje, tek potom nastupaju drugi slojevi, uključujući i geopolitička razmišljanja.

Međutim, kada je reč o imperijalističkom poduhvatu, postoji kod Kaplana još nešto, nešto što bih nazvao Guliverova perspektiva. Ona se, primera radi, dobro očituje kada naš putnik dospeva u savremeni Liliput (kako ga on vidi): „Crna Gora je mala i izolovana, pa relativno nije teško doći do nosilaca visokih državnih dužnosti. Ja sam prilično krupna riba u malom jezercetu" (Kaplan, 2023: 288). Povodom Kaplana se, međutim, teško može, kao povodom Svifta, citirati čuvena rečenica Aleksandra Poupa: „Čovek je kruna, šala i zagonetka sveta." U *Jadraniu* je čovek često previše razumljiv, ali bez satiričnih primesa.

No zato je knjiga ispunjena guliverovskim geopolitičkim paralogizmima i sofizmima, od kojih navodim samo neke. Kaplan, na primer, piše: „Reći da je Dubrovnik obeležen time što leži između Istoka i Zapada ni približno ne obuhvata uznemirujuću dubrovačku geopolitičku stvarnost" (2023: 262). Ali postavlja se pitanje: ko se ikada zaustavio – uključujući i popularnu televizijsku seriju *Republika* – kod konstatacije da je geopolitička stvarnost Dubrovnika proizvod prostih binarizama? Slična je i tvrdnja da „Dubrovnik ilustruje kako je državništvo često pitanje izbora manjeg od dva zla, jer narod brojčano nadmašen može da se brani jedino prihvatajući tu činjenicu" (2023: 264). Iz ove tvrdnje proističe besmislen stav da narod koji je brojčano veći od drugih naroda ima pri-

liku da bira ne između „manjeg od dva zla”, već ili između dobra i zla, ili čak između dva dobra. Povodom Crne Gore, Kaplan će reći: „Ovde za razliku od Italije nema naslaga umetnosti i arhitekture da vam istovremeno i zaokupljaju i odvrćaju misli. Ovde, gde su naslage urbane civilizacije neuporedivo tanje, a država slabija, preovladava geopolitika” (2023: 285). Prema ovom stavu, urbana civilizacija i država su prepreka geopolitici, premda bi se pre reklo da su upravo one dominantni pokretači geopolitičkih kretanja.

Konačno, Kaplanovo pisanje, kao pokušaj da se govori o totalitetu političkih zbivanja, obeležavaju zanimljivi pokušaji da predviđa budućnost Jadrana i njegovih stanovnika, što je na tragu stare Herderove dijagnoze o budućnosti Slovena. Herder je, dajući sasvim suprotan pogled nego njegov učitelj Kant u *Antropološkim karakteristikama* ili Gibon u poglavlju „Stanje varvarskog sveta” *Propadanja i sloma Rimskog carstva* (1776–1788), u maniru proroka pisao sledeće u poslednjem tomu *Ideja za filozofiju istorije čovečanstva* (1791):

Točak promenljivog vremena se u međuvremenu neprestano okreće; a pošto ove nacije nastanjuju najvećim delom najlepši deo Evrope, koji kada bude potpuno kultivisan i kada se u njemu razvije trgovina, kada ne bude ničeg drugog da se pretpostavi osim što će politika i zakonodavstvo u Evropi hteti i morati promovisati tihi radinost i mirnodopsku razmenu među narodima umesto ratničkog duha; isto tako ćete i vi, toliko duboko potonuli, nekada vredni i srećni narodi, konačno jednog dana biti probuđeni iz vašeg dugog, inertnog sna... (Herder, 1982: 395).

Tako i naš putopisac u Hrvatskoj diskutuje sa sagovornicima i tvrdi da su ti razgovori odraz aktuelnog trenutka, kako bi se potom prepustio dražima prorokovanja, dražima koje je Karl Poper u *Logici naučnog otkrića* uskratio društvenim naukama: „Situacija će morati da se razvija ka nečem boljem, možda već i od časa kad se ove reči budu nalazile, odštampane, pred čitaocem” (Kaplan, 2023: 222). Ima još primera, poput sledećeg: „Zato će, u budućnosti, neomedijavelizam i kosmopolitizam u stilu ranog novog veka uvek kao svoje temelje iziskivati svojevrzne identitetske gradivne blokove koje naročito obični ljudi, izvan krugova elita, instinktivno osećaju u kostima [...]” (Kaplan, 2023: 213). Jasno je da se ovde u geopolitičkim predviđanjima i dalje krije zaborav da je i sam Kaplan, poput svih drugih, „običan čovek” koji putuje Jadranom putevima kojim su proputovali milioni. Kaplanov putopisni govor sebe predstavlja kao govor povlašćenih, elitni jezik društveno i kulturno privilegovanog pojedinca. Kao što znamo iz istorije putopisa, jedino takav patrijarhalni autoritet dopušta skrivanje, travestiju i implicitnu homogenizaciju iskustava. No danas takav autoritet više liči na relikv prošlosti, nego na glas savremenosti.

Iako pompezno najavljena, Kaplanova knjiga još jednom pokazuje da je razlog za ultramarinsku ljubav prema Mediteranu onoliko jednostavan koliko su komplikovani dominantni politički mitovi i historiografski narativi. Jadran tako kod njega, kao i kod mnogih drugih pisaca i putnika, postaje *ne-mesto* koje ostvaruje „mogućnost polifonije: bezbrojna ukrštanja sudbina, postupaka, misli ili sećanja” (M. Ože); ali ta polifonija kod Kaplanu ne dostiže visine za kojima on sam žudi. Naime, kroz generativnu funkciju hrono-

topa susreta, specifični sadržaji unutrašnje dijalogičnosti piščeve ličnosti i doživljaja stranog mesta bi trebalo da vode žive interkulturalne, intertekstualne rasprave s glasovima koje on nosi u „intelektualnom prtljagu”. Ta intertekstualna dijahronija zapravo donosi punoću sinhronije susreta s drugim, stranim, novim, koje je na neki način već posredovano tekstovima i diskursima. No ne sme se zaboraviti da je još modernistički putopis pokazao da je, uprkos želji da kroz pripovedačke hronotope susreta ostvari distancu i da bude izuzet iz sveta savremenosti, subjekt putopisa uronjen u vreme-prostor mnogo dublje nego što je u stanju da prihvati ili prizna. Ovo drugo važi i za Kaplana.

Kada je o (geo)političkoj vrednosti reč, ostaje pomalo dosadan utisak da u oblasti Sredozemlja strancima biva jasna istina sa kojom se inače teško mire u svojim domovinama – činjenica da su, kako bi to rekao Edvard Said u knjizi *Kultura i imperijalizam* (1993), „sve kulture uključene jedna u drugu, da nijedna nije pojedinačna i čista, sve su hibridne, heterogene, neobično složene i nemonolitne” (Said, 1993: xxix). Naravno, ono što posreduje između razlike i identiteta jeste struktura – što nas vraća ideji da pisanje poput Kaplanovog povlašćuje ne samo navodnu idealnost putnika kao advokata totaliteta, već i idealnost jednog dela sveta nasuprot njegovoj materijalnosti. Samo što njegova idealnost Mediterana nije, kao kod ranijih putopisaca, vezana za povest i estetiku, već za imperijalnu političku paradigmu koju pokušava da učita u prostor Jadrana. Utisak je, međutim, da je na ovaj način vrlo teško, ako ne i sasvim nemoguće pomiriti kulturno i političko mediteranstvo, u čemu su uspeli Brodel i Matvejević. Kod Kaplana je Jadran na-prosto prikazan kao nejasan konglomerat svega i svačega; nadmenosti i skromnosti, imperijalizma i egzotizma, multikulturalizma i nacionalizma, religija, istorije i umetnosti, civilizovanosti i zaostalosti, skrajnutosti i centralnosti. Postavlja se, međutim, pitanje kako je onda i njemu, kao autoru, omogućeno da razume taj kompleksni i heterogeni prostor kao „saglasje civilizacija krajem novog veka”.

No, još jednom, heterogeni elementi nisu nikakvo otkriće; oni su karakteristika mnogih prostora. Stoga je kod Kaplana najvećma upitno neprestano insistiranje na geopolitičkoj specifičnosti određenih geografskih područja. On, na primer, piše kako su ratovi „cena koju je Hrvatska plaćala zato što je pogranična zemlja između Srednje Evrope i Balkana, između Sredozemlja i unutrašnjosti, između latinskog Zapada i vizantijskog pravoslavnog Istoka” (2023: 233–234). U Evropi, koliko znamo, u intelektualnom, medijskom i političkom životu ima onih koji tako misle gotovo u svim državama; sve mediteranske zemlje to misle, cela Istočna Evropa to misli; danas to misle u Ukrajini, sutra ko zna gde. Samim tim, to nije nikakav veliki uvid već samo potvrda postojećih nejasnoća na kojima mešetare mnogi akteri na sceni moći. Uostalom, i sam Kaplan kasnije, u putopisu o Krfu i Grčkoj, citira istoričara Ričarda Kloga: „Malo je zemalja u Evropi imalo tako potresnu i raznim borbama rastrganu noviju istoriju” (2023: 322).

Ovakvom načinu pisanja može se suprotstaviti Zebaldov veličanstveni književni poduhvat koji se, moglo bi se tvrditi, temelji na protivljenju geopolitici kao adekvatnom znanju o politici. Nasuprot delegiranju krupnih geografskih celina kao što su kontinenti, regioni ili države na mapi moći, Zebald je „otkrio” ne-neutralnost prostora; to znači da

svaka tačka u prostoru – a ne, recimo, „ozloglašeni” Balkan – postaje jednako važna na mapi masovnih stradanja i zločina. Posebno je zanimljiva Zebaldova arheologija javnih putničkih, pa i turističkih prostora, železničkih stanica ili drugih građevina, koje često, svojom monumentalnošću i estetizacijama, uspešno prikrivaju istoriju patnje i bola: „jesu li patnja i bol što su se tu vekovima skupljali doista nestali ili će pre biti da se i danas ukrštaju s našim putevima kroz stanične hale i njena stepeništa, za šta sam potvrdu nalazio u nekakvom hladnom strujanju koje bih ponekad osetio oko čela” (Zebald, 2009: 94).

Ali ne moramo ići toliko daleko. Kao što jasno piše Magris (autor kojeg Kaplan veoma ceni i sa kojim se i susreo u Trstu) „[...] svaka istorija i svaki identitet su izgrađeni na [...] nepravilnostima, mnogostrukostima, zamenama i oduzimanjima među različitim etničkim i kulturnim činionicima zbog kojih svaka nacija i svaki pojedinac jesu deca čitavog puka” (2014: 167). Evo recimo, Banat, koji je odmah tu, preko Tise, kod Magrisa je predstavljen kao „mozaik naroda, podudaranje i taloženje plemena, vlasti, nadležnosti; zemlja na kojoj su se susreli i sukobili Otomansko carstvo, habzburška kruna, istrajna mađarska volja za nezavisnošću – a potom i za vladavinom – srpski i rumunski preporod” (2014: 274). Konačno, pomalo zebaldovski, čitava istorija je takva: „S godinama, decenijama i vekovima menjaju se statuti gradova i brojke nacionalnih i verskih zajednica; lonac ne prestaje da vri, sliva, stapa, sagoreva, arči” (Magris, 2014: 275). I sam Kaplan uostalom potiče iz poznatog lonca, doista jednog *ne*-neutralnog lonca za topljenje (*melting pot*) – iz Sjedinjenih Američkih Država, o kojima je pisao, ali na sasvim drugačiji način nego o Jadranu ili Balkanu.

Da li treba da nas čudi što je Kaplan ostao daleko ispod tekstova kakve su napisali Brodel, Matvejević ili Magris? Da li je on propustio lekciju iz filozofije koja je opovrgla moći prisustva, ukazala na veštastvenost jednog poretka znanja koji reprodukuje otuđenje od sveta? Ili možda pisanje o Jadranu jednostavno ne može bolje, dokazujući neku vrstu sopstvene iscrpljenosti? Kaplan pokazuje neopozivu sklonost ka istoriji, uprkos nedovoljnosti njegovog jezika da povрати svet izgubljenih stvari. Sećanje konstruisano u savremenosti postaje trenutak nedostižnog „stvarnog prisustva”, mada se istovremeno predstavlja kao otuđena prošlost.

Mediteran ovde, kao i u mnogobrojnim modernim evropskim putopisnim tekstovima, figuriše kao metafora duhovne potrage i kao mit o večnom vraćanju. Jadran je za Kaplana neka vrsta otrova i leka, nestvarni prostor koji je putniku potreban kao protivotrov za nestvarnost njegovog života, odnosno sredstvo koje će ga dovesti do egzistencijalne punoće ili, u njegovom slučaju, privida punoće. Istovremeno postoji nešto neobično u poimanju složenosti mediteranskog sveta, možda i neka nepodnošljiva, možda neokolonijalna lakoća u svođenju razlika na istost, mnoštva svetova na jedan jedini. U retkim trenucima *Jadran* sadrži zanimljive poetizacije iskustva, ali se tu postavlja pitanje da li je poetičnost izgovor za neugodnu okolnost da žudnja za elitnim statusom počiva na činjenici da onaj ko žudi smatra da se neumitno nalazi izvan sveta za kojim žudi? Odnosno, nakon čitanja ostaje otvoreno pitanje da li je poetizacija geopolitike beg ili izgovor, ili tek još jedan diskurs lepe duše u dijalektičkoj slepoj ulici, tipičnoj za imperijalni pogled na drugost.

IZVORI:

- Brodel, F. (1995). *Mediterran: prostor i istorija*. Beograd: Centar za geopoetiku.
- Vudli, D. (2015). *Fašizam i politička ideologija: kritička perspektiva fašističke ideologije*. Novi Sad: Adresa.
- Gvozden, V. (2011). *Srpska putopisna kultura 1914–1940*. Beograd: Službeni glasnik.
- Zebald, V. G. (2009). *Austerlic*. Beograd: Paideia.
- Kaplan, R. D. (2004). *Balkanski duhovi: putovanje kroz istoriju*. Beograd: Dangraf.
- Kaplan, R. D. (2023). *Jadran: saglasje civilizacija krajem novog veka*. Beograd: Laguna.
- Lippard, L. (1997). *The Lure of the Local: Senses of Place in a Multicentered Society*. New York: The New Press.
- Magris, K. (2014). *Dunav*. Beograd: Arhipelag.
- Martinet, M.-M. (1996). *Le Voyage d'Italie dans les littératures européennes*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Palavestra, P. (1971). „Odanost Jugu”. *Politika*, 21. 6. 1971.
- Said, E. W. (1993). *Culture and Imperialism*. New York: Alfred A. Knopf.
- Flint, C. (2006). *Introductions to Geopolitics*. London: Routledge.
- Herder, J. G. (1982). *Ideen zur die Philosophie der Geschichte der Menschheit, Herders Werke*. Vol. IV. (Regine Otto, ed.). Berlin und Weimar: Aufbau-Verlag.
- Castoriadis, C. (1979). “Transformation sociale et création culturelle”. *Sociologie et sociétés*, vol. 11, no 1.